

Научна статья
УДК 821.512.31
DOI 10.18101/3033-1310-2026-1-48-54

**Базар Барадиной зохёохы ажал:
уран найханай юртэмсэ**

© **Халхарова Лариса Цымжитовна**

хэлэ бэшгэй эрдэмэй дид-доктор, доцент,
Доржо Банзаровай нэрэмжэтэ Бурядад гүрэнэй ехэ һургуули
Росси, 670000, Улаан-Үдэ хото, Смолиной гудамжа, 24 а
larihalh@yandex.ru

Аннотаци. *Зорилго.* Хоридохи зуун жэлэй эхин үеын буряад уран зохёолой эхи табигшадай нэгэн байһан Базар Барадиной уран бүтэлнүүдэй удха шанар, онсо шэнжэ элирүүлэгдэнэ. *Үзэхэ арга болон методологи.* Тус ниитэлэл соо Б. Барадиной уран зохёолнууд түүхын болон биографическа онол аргын талаһаа болон проблемнэ хэб шэнжын арга хэрэглэгдэнэ, уран зохёол шэнжэлэгшэдэй эрдэмтэ ажалнууд соохи хараа бодолнууд үндэһэ һуури боложо хэрэглэгдээ. *Гол хуби.* Ниитэлэл соо Б. Барадиной намтар, зохёохы зам тухай тобшо мэдээн үгтэжэ, буряад литературада оруулһан зохёохы хубитань шэнжэлэгдэнэ. XVIII–XIX зуун жэлнүүдэй буряад түүхын үйлэ хэрэгүүдтэ зорюулһан зүжэгүүдтэнь онсо анхарал хандуулагдана. Зохёолнуудайнь гол сэдбүүд, мотивууд, мүн поэтикын, маягайн онсо шэнжэнүүд хараалагданхай. *Дүнгүүд.* Шэнжэлэлгын дүнгүүд дээрэ үндэһэлэн автор Б. Барадиной зүжэглэмэл зохёолнуудай түүхэтэ үндэһэ уран зохёолшын зохёолой шухала онсо шэнжэ болоно гэжэ тобшолол хэнэ. Уран зохёолшо буряад арадай ажабайдалда ехэ удха шанартай байһан үйлэ хэрэгүүдээр һонирхожо, түүхэдэ хандажа, зохёолнуудаа бэшэһэн байна.

Шухала үгэнүүд: буряад уран зохёол, түүхэ, Б. Барадин, намтар, зохёохы ажал, зүжэглэмэл зохёол, түүхын баримтанууд, түүхэтэ драма, удха, найруулга, уран юртэмсэ.

Для цитирования

Халхарова Л. Ц. Базар Барадиной зохёохы ажал: уран найханай юртэмсэ // Бурятский язык и литература в школе. 2026. Вып. 1. С. 48–54.

XX зуун жэлэй эхин үеын манай буряад арадай түүхын намтарта аргагүй ехэ хубита оруулһан, онсо һуури эзэлһэн, өөрын нүлөө үзүүлһэн хүнүүдэй тоодо зүүн зүгэй арадуудай түүхэ шэнжэлһэн мэдээжэ эрдэмтэн, аяншалагша, гүрэн түрын болон олонийтын эдэбхитэй ажал ябуулагша, уран зохёолшон, буряад уран зохёолой үндэһэ һуури табигшадай нэгэн Базар Барадиевич Барадин (Барадийн) болоно.

Хорёод онуудай хоёрдохи хахадһаа эхилээд гушаад оной үедэ нэгэ хүндэ һүгэдэн шүтэлгын идеологи олоной дунда, хүсөөр нэбтэрүүлэгдэжэ шэнэ байдал барилгада һүйд татаһан, тэрэ тоодо уран зохёолой хүгжэлтэ хойшоо татагдаһан байна. Олон түрүү хүнүүдые, эрдэмтэдые, олонийтын ажаябуулагшадые, уран зохёолшодые (Б. Барадин, П. Данбинов, Ц. Дон, Ж. Батоцыренов, Д.-Р. Намжилон, Д. Дашинамаев, С. Михаханов, Ч. Лх. Базарон, С. Ширабон гэгшэдые) хардалгаар түрмэдэ хаажа алаһан гэжэ бидэ түүхэхээ мэдэнэбди.

Базар Барадиевич Барадин (Бараадийн) 1878 ондо Агын аймагай Ага-Хангилай бүлэгэй Жэбхээхэн нютагта түрэхэн юм. Агын дүрбэн классай приходско хургуули эрхимээр дүүргээд, 1891 ондо Шэтэ хотын гурбан класстай училищида ороhon байна. Эндэ нуража байхадань, Санкт-Петербург хотодо Петр Бадмаевай эмхидхэхэн гимназида буряад хүбүүдые абажа эхилхэн байна. Иимэ ушараар Б. Барадин Ц. Жамцарано нүхэртгээ хамта энэ хургуулида ороhon юм. Энэ гимназида долоон класс дүүргээд байхадань, нурагшадые Христос шажан абахыень идхажа эхилхэн байна. Тиихэдэнь Б. Барадин Ц. Жамцарано хоёр арсажа, нютагаа бусахан түүхэтэй.

Агын баян наймааша буряад хүнэй оршуулагша боложо, 1900 ондо Б. Барадин Баруун Европоор (Германи, Франци, Швейцари, Итали г. м.) аяншалхан байна. 1902 ондо Б. Барадин Ц. Жамцарано хоёр Санкт-Петербург ошожо, университетэй хуули зүйн факультетдэ ороhon юм. Һүүлээрнь зүүн хэлэнүүдэй факультетдэ орожо, бэрхэ мэргэжэлтэд боложо гарахан. Тэндэ нуража байхадаа Россиин суута эрдэмтэд С. Ф. Ольденбург, Ф. И. Щербатской, В. Л. Котвич, Г. И. Рамстедт гэгшэдтэ заалгахан. Ородой академиин даабаряар буряад арадай аман зохёол, этнографийн зүйлнүүдые суглуулжа, 1903–1905 онуудта Буряад нютагуудаар ябахан байна. «1905–1907 онуудаар Ородой географическа обществын даабаряар Хитадай болон Түбэдэй олон дасангуудаар аяншалжа, тэдэнэй байдалаар танилсажа, шэнжэлгэ хэхэн юм. Эрдэмэй ажалнууд сооһоо «Лавран аяншалга», «Миларайбын цам», «Түбэдэй зүүн хойто зүгүүдээр (1905–1907) аяншалхан тухай замай тэмдэглэлнүүд» гэхэн хүдэлмэринүүдынь үндэрөөр сэгнэгдэжэ, Пржевальскийн нэрэмжэтэ шанда хүртэхэн түүхэтэй» [4, н. 30].

Б. Барадин 1908–1917 онуудта Санкт-Петербургийн университетдэ багшалаа, профессорой нэрэ зэргэдэ хүртөө. Петербург хотодо хүдэлжэ байха үедөө А. Доржиевай тогтоохон «Наран» гэжэ хэблэлэй газарта өөрынгөө суглуулхан арадай аман зохёолнуудые хэблүүлдэг байгаа. 1910 ондо Л. Толстойн «Карма», «Үнэниенъ бурхан харадаг» гэхэн зохёолнуудые буряад хэлэн дээрэ оршуулжа, баһа өөрынгөө бэшэхэн «Аргатай аяншан» гэжэ рассказ гаргахан байна.

Б. Барадин арадай соёл болбосоролой ажал ябуулгада эдэбхитэйгээр хандадаг байхан байна. 1917–1918 онуудта Ага тосхон дээрэ арадай театр тогтоолсобо. Энэ хэрэгтэ багшанар Б. Барадин, Д.-Р. Намжилон, Ч.-Лх. Базарон, Л. Линховоин оролдолго ехээр гаргаа. Ородоо оршуулхан зүжэгүүдые табихаһаа гадна нютагай зохёолшодой бэшэхэн уран бүтээлнүүдые олоор харуулдаг болоо. Б. Барадин буряадай шэнэ бэшэг лата үзэгэй үндэхэн дээрэ зохёохо һэдэлгэ хэхэн юм. 1917 онһоо Агада багшанарые бэлэдхэхэ түргэн болзортой курсада багшалхан. 1918–1920 онуудта хоёр класстай курс нээгдэжэ, багшанарые бэлдэхэ хэрэгтэ хабаадаа.

1923 ондо Буряад-Монголой автономито улсайд бии болоходо, Б. Барадин эгээ түрүүшын арадай гэгээрэлэй комиссараар (нарком просвещения) томилогдоhon юм. Дунда хургуулинуудта үзэхэ ном, нурулсалай онол аргын талаар заабаринуудые бүтээхэ хэрэгтэ хабаадалсахан. Тэрэнэй удаа профессор Г. Цыбиковтэй хамта ехэ габыа гаргажа, Буряад-Монголой эрдэм шэнжэлхэ комитет (Бурят-Монгольский ученый комитет) бии болгожо, директорээрнь томилогдоhon байна. 1932 ондо Буряадай багшанарай дээдэ хургуулийн

байгуулагдахдаа буряад-монгол хэлэ бэшэгэй таһагай эрхилэгшээр ажаллаһан байха юм.

Б. Барадин эрдэм шэнжэлэлгын, олонийтын ажалай хажуугаар уран зохёол бэшэжэ, буряад уран зохёолой түүхэдэ ороһон юм. XX зуун жэлэй эхин үе хадаа үндэһэн буряад уран зохёолой бүридэжэ, хүгжэжэ эхилһэн саг болоно. Уран зохёол шэнжэлэгшэ, эрдэмтэн Ц.-А. Дугарнимаевай тэмдэглэһээр, «XVII зуун жэлһээ XX зуун жэлэй эхин болотор буряадуудай уран зохёолой хүгжэлтэ гансал Үбэр болон Ара Монголһоо үндэһэтэй уран зохёолой нүлөө доро байгаагүй. Гэхэтэй хамта өөһэдынгөө арга шадабари хэрэглэжэ, зохёохы ажалаа бүтээхы оролдодог хааб даа» [2, н. 237]. Үнэхөөрөөшье, шэнэ уран зохёолой эхи табилгада арадай аман зохёол, хуушанай буряад бэшэмэл зохёолнууд (буддын шажанда хабаатай оршуулһан ба онсо буряад зохёолнууд, угай, түүхэ болон замай бэшэгүүд) аргагүй ехэ нүлөө оруулаа.

1919 ондо Б. Барадин «Урданай ноёд» гэжэ нэгэ үзэгдэлтэй зүжэг бэшэһэн байгаа. Тэрэ зүжэг манай түрүүшын зүжэглэмэл зохёолнуудай нэгэн болоно. Зохёол соонь урданай сагай үедэ ноёд арга мэхэ гаргалсажа, алдар соло, медаль хайрын түлөө ябадаг байһыень харуулһан байгаа.

Һүүлээрнь энэ зохёолоо Д.-Р. Намжилоной зүжэгтэй хамтаруулжа, нэмэжэ, хороожо байгаад, «Жэгдэн» гэжэ нэрээр хойшодоо алдаршаһан комеди болгоһон. Ага нютагта энэ хоёр зүжэгы хамтадаа табидог болоһон юм. Тиэхэдэ Б. Барадинай бэшэһэн зүжэг «Жэгдэн» гэжэ шэнэ зүжэгэй түрүүшын үзэгдэл боложо, Д.-Р. Намжилоной зүжэг удаадахи гурбан үзэгдэлын болон оробо. Хоёр зохёолшодой нэрээр «Жэгдэн» зүжэг 1926 ондо хэблэгдээд, мүн 1934 ондо заһагдажа дахин хэблэгдэһэн юм.

Зүжэг соо ноёдой түлөөлэгшэ болохо Түгэлтэр тайшаа, Жэгдэн зайһан, ламын нюур болоһон Сүлтим манрамба гэгшэдэй дүрэ нилээд дэлгэрэнгы зураглагданхай. Тус комеди соо энеэдэ гаргаһан аргууд янза бүрийн байна.

«Жэгдэн» гэжэ зохёол түрүүшын буряад комеди болоно бшуу. Тиимэ ушарһаа зүжэг соо элдэб энеэдэнэй зүйлнүүд хэрэглэгдэжэ, энеэдэнэй хүсөөр баяд ноёдой зан абарийн далда удха, нюусань элирүүлэгдэнэ. Гоё удхатай, үндэр үгэнүүдээр («нэрэдэ нэмэри, түрэдэ түүхэ» г. м.) ябадалаа хэды далдалбашье, Жэгдэнэй бүхы ханаанинь медаль зүүхэ, бүри залуу һамга абахын хойноһоо оролдолго хэжэ байһан тула наада барихаар болоно. Мүн Түгэлтэр тайшаа Жэгдэниие хүүргын даамалаар ошо гэжэ дурдахынгаа урда тэрээндэ хандахадаа, «һайн даамал хэрэгтэй», «шамаяал гэжэ ханашоод байнал даа» гэхэ мэтэ аргагүй нялуун мэхэтэй үгэнүүдые хэлэнэ. Эдэ үгэнүүдэйн бии үгы зорилго хадаа гансал Жэгдэниие үгэдэ оруулха гэхэн Түгэлтэрэй энэ мэхэ гохыень эли үзэхэдөө, наада харахаар болоно гэжэ тэмдэглэе.

Б. Барадин Д.-Р. Намжилон хоёрой хамтадажа бэшэһэн комеди урданай буряадуудай ажабайдал, тэнэг ноёдой зан абари, юрын зонуудай хүндэ хүшэр байдал энеэдэ нааданай хүсөөр харуулагдажа, олонийтэдэ һайшаагдаһан юм.

Саашань хэлэхэдэ, Б. Барадин 1919 ондо «Сэнгэ баабай» (Буряад баянай үхэһэн тухай үльгэр) гэжэ рассказ бэшэһэн аад, тэрэнэ 1927 ондо хэблэгдэһэн «Уран үгын шэмэг» гэхэн уран зохёолой альманах дотор түрүүшынхиеэ «Самандабадараа» гэжэ нюуса нэрээр хэблэһэн юм. Урданай байдал эрид

шүүмжэлжэ бэшэһэн удхатай тус рассказ буряад уран зохёолой түүхэдэ түрүүшын томо үргэлжэлһэн зохёол мүн.

«Сэнгэ баабай» гэжэ зохёолой гол үйлэдэгшэ Сэнгэ гэжэ баян болоно. Тэрэнэй наһанай һүүлэй богонихон болзорой үе тухай хөөрөгдэнэ.

Сэнгэ жара хүрэжэ ябаһан хүн зөөри, баялиг гээшые түрүүн зайһан байгаад, саашаа гулваа боложо, тушаал даажа ябахандаа эдижэ, хүнэй зөөри буляжа, хүндэ мүнгэ түрэсэтэйгөөр үгэжэ баяжаһан хүн болоно. Тушаалда ябахандаа шэрүүн, тулюур ядуу зонуудые хайра гамгүй зарадаг хүн байһан гэжэ зохёолшо харуулна. Энэ хүнэй бүхы бодол ламын шажанай үзэлдэ баригданхай. Ехээр үбдөөд эмшэ докторые асаржа үзүүлхэдэнь, хото ошожо эмшэлүүлхэгүйб гэжэ арсана. Архиин гэмээр, хурса эдээнэй шалтагаанһаа үбшэндэ нэрбэгдэжэ үхэнэ. Наһа дүүрэхэдэ нэн түрүүн зөөри тухайгаа бодоно. Хэдышые энэ баян хүниие муушалбашье, энэ хүнэй үхэл хадаа, манай ханахада, ехэ нүгэлһөө болоно гэжэ зохёогшо харуулна. Сэнгэ баабай хүниие зобоожо, зөөриень буляжа баяжаад, наһан соогоо зөөри суглуулаад баяр жаргал эдлээгүй, үбшэндэ нэрбэгдээд үхэхэ баатай болоно. Тус зохёол соо урданай буряад зоной бүдүүлэг байдал харуулагдаһан байна гэжэ гэршэлээшые һаа, эндэ буддын шажанай һургаал — нүгэл, буян гэхэ мэтэ асуудал табигдана гэжэ ойлгохоор.

Буряад арадай түүхын баримтанууд дээрэ үндэһэлжэ, 1920-ёод онуудта Б. Барадин түүхэтэ зүжэгүүдые: «Шойждо хатан» (1920) драма, «Ехэ удаган абжаа» (1921) шүлэгөөр найруулһан түүхэтэ трагеди бэшэһэн. Эдэ зүжэгүүд соо буряад арад зоной заншалта бөө мүргэлэй зүйлнүүд ехээр хэрэглэгдэһэн байха юм.

1920 ондо Б. Барадинай бэшэһэн «Шойждо хатан» гэжэ томо драма арад зондо харуулагдаһан юм. XIX зуун жэлэй эхин багаар хори буряадуудай аха заха лама, ноёд, тайшаа түрүүтэй ородой хаанта засагай тушаалаар түрэлхи нютагаа сүлөөлжэ, Энгидэй голой эрьсээр ажаһууһан албата зоноо зобооһон, туляаһан, олон тээшэнь тарааһан тухай зохёол болоно.

«Шойждо хатан» зүжэгэй эхэ бэшэг ори ганса тоотой 1934 онһоо Буряадай эрдэм шэнжэлгын институтдай гар бэшэгэй таһагта хадагалаатай байна. Харин «Ехэ удаган абжаа» зүжэгэй эхэ бэшэг уни удаан сагай туршада һураггүй үгы болоо гэжэ тоотой байһан аад, 1960-аад оной тэн багаар олдоһон түүхэтэй. Тэрэниие монголой академик Б. Ринчен Венгридэ ябатараа академик Л. Лигетийһэ оложо, һайн ханаагаараа буряадуудта үгэһэн. Мүнөө «Ехэ удаган абжаа» зүжэгэй эхэ бэшэг баһа институтдай гар бэшэгэй таһагта хадагалаатай гээшэ. Энэ хэрэгтэ буряад арадай дунда мэдээжэ болоһон хуушанай багша, 1920 онуудай эхиндэ Б. Барадинай зүжэгүүдые наадаха хэрэгтэ эдэбхитэй хабаадаһан Л. Линховоиной хэһэн ажал ехэ байна. Л. Линховоин «Ехэ удаган абжаа», «Шойждо хатан» гэдэг драмануудые мүнөөнэй буряад үзэгтэ оруулһан юм. Тэдэ текстнүүдыень тэрэнэй наһанай нүхэр, мүн лэ суута багша Долгор Базаржаповна Базаржапова хадагалжа байгаа. Тиигээд тэрэ үнэтэй дараагаа институтда үгэжэ тухалһан юм.

«Шойждо хатан» түүхэтэ драма хори буряадуудай түүхэдэ үнэхөөрөө болоһон ушар дээрэ үндэһэлһэн. 1802–1807 онуудта ород хаанай захиралгаар гүрэнэй түб газарһаа нүүжэ ерэхэ олон ород зондо буряадууд өөрынгөө газар дайдаһаа таһалжа 105 000 десятина үгэхэ ёһотой болоод байһан үе. Тэрээнһэ

гадна тэрэ нүүжэ ерэхэ ородуудта унаха адуу, хааха үнэе мал, эдихэ хоол үгэхэ даабаритай бэлэй» [1, н. 85].

Буряад арадай үни заяанһаа эзэлжэ байһан түрэн газар дайдые баруун тээһээ зөөжэ ерэн ородуудай хара мэхээр буляжа абаһан түүхые зүжэгэйнгөө гол удха болгожо, хаанай түшэмэлнүүдшье, өөрын буряадай ламанар, баядуудшье ажалша зоной байдалһаа хэлэшгүй холо байһаниинь Б. Барадин тодорхойгоор харуулжа шадан байһа.

Б. Барадинай 1921 ондо бэшэгдэн «Ехэ удаган абжаа» гэжэ түрүүшын буряад шүлэгөөр бэшэмэл трагеди болоно. 1703 ондо Хориин арбан нэгэн эсэгийн түлөөлэгшэдэй (Бадан Туракин ахалагшадай) аяар холын Москва хото хазаар морёор ошожо, газар уһанай буляалдаата асуудалнуудаар Петр хаанда өөһэдынгөө гомдол барижа, бараалхажэ, үнэн үгээ дуулгажа, хаанай хайрада хүртэжэ (1703 оной мартын 22-го хаанай зарлиг гараа), харгыдаа тулибашье, ябаһан хэрэгэ дүүрэн бүтээжэ, нютагаа бусажа ерэн тухайдань хэлэгдэнэ. Гол үйлэгдэгшэдынь гэхэдэ, Эрээхэн удаган, Бадан Туракин — галзууд отогой зайһан, I-дүгээр Петр хаан, Нагарай заарин. Үнэхөөрөө болоһон түүхын баримтаһаа удхалжа бэшэгдэн трагеди юм. Хориин арбан нэгэн эсэгийн зон ород хаанта засагай ехэ алба, халюу, булга мэтэ үнэтэй ангай арһаар түлэжэ байһан үе байгаа. Энэ албаяа түлэжэ ядахадань, ородой заха газарай засаг баригшад буряадай үри бэеые барисаанда абажа барлаглаха, ородой ерүүл зон буряадай газар уһа булимтаржа эдлэхэ, мал адууһа, эд зөөриинь тоножо, дээрмэдэжэ, буряад зониие хашадаг, зобоодог байһан байгаа.

Москва ошохо зуураа замдаа ород, хари яһатанһаа нюужа ябаха хатуу саг байһан. Тэрэ ехэ хатуу бэрхэ сагай холо аянда зорижо мордоходоо, замдаа унаха унаа, эдихэ хүнэн болгожо азаргаар адуу туужа гараһан гэдэг. Энээнһээ гадна зуурань аюул, дайсан, харша нүхэсэл бүгэдэнһээ зайлуулжа ябаха одо һахюуһан болгожо, хуасайн Эрээхэн удаган гэгшые абажа ябаа һэн гэлсэдэг. Москва хото хүрэжэ, 1703 оной февралын 22 үдэр I-дүгээр Петрые бараалхажэ, буряад ёһоор халюу, булган болоод, эд зөөрингөө дээжэнһээ хэсэг алба элбэг барижа, хүгэдэжэ, хашалантай байдалаа мэдүүлжэ, ами бээдээ зоболонгүй, эд зөөридөө, эхэ нютагтаа эрхэтэй байхые гуйһан юм.

Энээнэй харюута тэрэ оной мартын 25-да хаанай захяа Эрхүү Нэршүү хоёрто һуудаг засаг баригшадай нэрэдэ гараһан байгаа. Энэ захяагай ёһоор хори буряад зон Байгал далайн урда талаһаа Сэлэнгэ мүрэнэй баруун гарһаа зүүн тээшэ Монголой хилэ хүртэр дуратай газартаа нютаглажа ябахые, ерүүл ород хасаг, таряшанай булимтаржа абаһан газарнуудые хори зондо бусаалгажа үгэхые зарлиглажа, ородой зүгһөө буряад зониие хашадаг, зобоодогые огтолон болуулһан юм. Хашалан зоболон үзүүлэн гэмтэниие хатуу шангаар хэхээхэ гээ һэн. Иимэ хэрэг бүтээжэ ерэн ябадалда ухаанай сээсэр, эрдэмэй хүсөөр олониие тухалһан хүниинь Эрээхэн удаган һэн гэдэг. Энээнһээ гадна тэрэ буряад аяншан бүгэдөөрөө хаанай халуун зарлиг бууһанай һүүлээр тухайлхада, тэрэ жэлэй апрелин эхээр Москва хотоһоо гаража ябаад, орон нютагаа зүглэжэ ябахадаа, замай холодо таһалдажа, туража үхэхын туйлда хүрэн байһа. Тиимэһээ нэгээ эдихэ сагай хүрэхэдэ, замай бэрхэдэ туйлангүй һохор болоһон Эрээхэн удаган энэ нүхэдтөө бээ мяхаяа үгэжэ, үл хоол залгуулжа, орон нютагтань хүргэжэ, гасаланта зониие баярлуулһан гэжэ зохёол соо уншанабди.

Тэрэ сагай буряад бурхан шажан үгы, бөө мүргэлтэй байһан саг гэжэ хэлэгдэнэ. Түбэд ёһоной ламанар буряад газарта ганса нэгээрээ үзэгдэдэг болоһоной энэ мэтэ аман үгэ болоод, хуушанай буряад ороной түүхын бага сага бэшэг дансануудһаа эшэлжэ бэшэгдэбэ.

«Ехэ удаган абжаа» гэнэн зүжэгэйн зохёохы маяг буряад үльгэрнүүдтэ адлирхуу гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй. Бүхы буряад уран зохёолой түүхэдэ оройдоол ганса шүлэгөөр бэшэһэн түүхэтэ трагедийн жэшээ болоод үлэнхэй. Б. Барадин энэ зохёолнуудаа бэшэхэдээ, гансашье зохёохы үльгэрэй маягыень бэшэ, харин буряадай аман зохёолой бүхы жанрнуудые хэрэглэһэн байна. Тус зүжэгүүд 1920-ёод онуудай буряад драматургийн хүгжэлтэдэ ехэхэн нэмэри оруулһан зохёол болоно.

Б. Барадинай зохёолнуудайн онсо шэнжэ нэн түрүүн түүхын асуудалнуудта хандажа, баян буряад арадайнгаа соёл, бөө мүргэл, буддын шажанай найн үүргые зүб мүрөөр ойлгожо абаха, арадайнгаа түүхын зүрилдөөтэ асуудалнуудые харуулха гэжэ оролдолго болоно. Арадайнгаа аман зохёол найн мэдэдэг, суглуулдаг, шэнжэлдэг байһан тула арадай аман зохёолой, илангаяа бөөгэй дурдалгануудай үүргэ үндэрөөр сэгнэдэг байһан. Бөө мүргэлэй дурдалганууд тухай Б. Барадин иигэжэ хэлэһэн байха юм: «Собранные образцы шаманской поэзии — очень характерное выявление нашей языковой культуры в области творчества. Искренний шаман — это национальный поэт. В шаманском творчестве есть все от поэзии — эпический тон, символика, поэтические формы» [3, с. 19].

Зохёолнуудын 1910–1930-аад онуудта бэшэгдэһэншье һаа, тэрэ үеын ондоо уран зохёолнуудта ороходоо ондоохон байгаа. Хэрбээ олонхи зохёолшод шэнэ саг харуулжа, урданай байдал бурушаажа бэшэдэг һаань, Б. Барадин урданай заншалта байдалай найниие дэмжэжэ, шэнэ сагай үедэ хэрэглэхэ гэжэ шармайһан байха юм.

Шэнжэлэгшэдэй тэмдэглэһээр, «Б. Барадинай түрэл арадаа гэгээрүүлэн болбосоруулхын талаар хэһэн бүтээһэн ажал хүдэлмэри айхабтар ехэ байһаниинь мүнөө элирэн тобойжо харагдана» [4, н. 30].

Нээрээшье, Б. Барадинай хэһэн ажал сэгнэшгүй ехэ. Харамтайн юм бэ гэхэдэ, Б. Барадин 1937 ондо харата муухай хамалганай үедэ тушаагдажа, алуулһан юм. Тэрэһэн хойшо аяар 1990-ээд онууд болотор Б. Барадинай хэһэн ажал тухай, бэшэһэн уран зохёолнууд тухай ямаршье мэдээсэл үгы шахуу байһаниинь халагламаар. Мүнөө нэрэн сагааруулагданхай, уран зохёолнуудын дунда болон дээдэ хургуулида үзэгдэнэ, гэбэшье эрдэм шэнжэлхы, гүрэн түрын ажалайн, уран зохёолнуудайн үүргэ тухай үшөөл хөөрөжэ, бэшэжэ, олонитэдэ мэдээжэ болгохо шухала.

Литература

1. Буряад уран зохёолой түүхэ / харюусалгата редактор Л. Ц. Халхарова; эрдэмтэ редактор Б. Б. Бадмаев. Улаан-Үдэ : НоваПринт, 2015. 304 н.
2. Дугарнимаев Ц.-А. Буряад уран зохёолой түүхын баримтанууд. Улаан-Үдэ : Буряадай номой хэблэл, 1986. 190 х.
3. История бурятской советской литературы. Улан-Удэ : Бурят. кн. изд-во, 1967. 474 с.

4. Намсараева Ц. Б. Түүхэдэ мүнхэрхэн нэрэнүүд: оюутан болон багшанарай хэрэглэхэ ном. Улаан-Үдэ: Бэлиг, 2002. 84 х.

2026 оной мартын 15-да статья редакцияда ороо; 2026 оной мартын 19-дэ зүбшөөл гараа; 2026 оной мартын 31-дэ хэблэлдэ ороо.

The Literary World of Bazar Baradin: Creative Legacy

Larisa Ts. Khalkharova

Cand. Sci. (Philology), A/Prof.

Dorzhi Banzarov Buryat State University

24a Smolina St., Ulan-Ude, 670000, Russia

larihalh@yandex.ru

Abstract. Purpose. The article identifies the thematic essence and distinctive features of the works of Bazar Baradin, one of the founders of Buryat literature at the beginning of the twentieth century. *Methodology and Research Methods.* The study utilizes historical, biographical, and problematic-typological approaches to analyze B. Baradin's literary output, drawing upon the established perspectives found in the scholarly works of literary critics. *Main part.* The article provides a brief overview of B. Baradin's biography and creative path, examining his literary contribution to Buryat literature. Particular attention is paid to his plays dedicated to the historical events of the 18th and 19th centuries. The core themes, motives, and specific features of the poetics and style of his works are considered. *Conclusions.* Based on the research findings, the author concludes that the historical foundation of B. Baradin's dramatic works is a key characteristic of his creative style. The writer turned to history, drawing interest from events of great significance to the life of the Buryat people to craft his literary works.

Keywords: Buryat literature, history, B. Baradin, biography, creative work, dramatic works, historical facts, historical drama, content, composition, literary world.

For citation

Khalkharova L. Ts. The Literary World of Bazar Baradin: Creative Legacy. Buryat Language and Literature in School. 2026; 1: 48–54 (In Buryat)

The article was submitted 15.03.2026; approved after reviewing 19.03.2026; accepted for publication 31.03.2026.